

Van kiút? Az uniós jogállamisági viták perspektívái

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az uniós jogállamiság-politika milyen hatással van az Európai Unión belüli politikai egység jelenére és jövőjére. Örökre velünk maradnak-e és tovább erősödnek a jelenlegi, egyre mélyülő politikai törésvonalak, vagy léteznek lehetséges kiutak az EU-t jelenleg megosztó jogállamisági vitából? A több mint egy évtizedes uniós politikai vita bemutatását követően a tanulmány felvázolja a lehetséges forgatókönyveket.

Bevezetés

Az európai uniós politikai és intézményi szereplők a 2010-es évek elejétől egyre élesebb kritikákat fogalmaztak meg egyes tagállamok politikájával szemben. Kezdetekben a magyar kormány egyes intézkedései mentén fogalmazódtak meg bírálatok, míg később már olyan vitáknak lehettünk szemtanúi, amelyek általában véve megkérdőjelezték, hogy Magyarországon és később más tagállamokban, elsősorban Lengyelországban érvényesül-e a jogállamiság. Több mint egy évtizeddel a jogállamisági viták megjelenése után adódik a kérdés, hogy mi várható a folytatásban. A jogállamiság körül kialakult ellentétek továbbra is szerves részét képezhetik-e az unió politikai és intézményi mindennapjainak, vagy várható elmozdulás a „megbékélés” irányába?

A válaszokhoz és a lehetséges forgatókönyvek feltárásához jelen tanulmány először áttekinti, hogy miként intézményesült az uniós jogállamiság-politika. Ezt követően feltárja azokat az okokat, amelyek a jogállamisági viták fennmaradását eredményezhetik. Végül néhány olyan lehetséges forgatókönyvet is felvázol, amely az ellentétek csillapodásához vezethet.

A trend: egyre szélesebb körű jogállamiság-politika

A jogállamiság fogalma körül az Európai Unióban a 2010-es évtizedben új közpolitika jött létre, amelynek keretében az uniós intézmények egymás után hoztak létre olyan eszközöket, amelyeken keresztül egyre szélesebb körű ellenőrzés alá tudják vonni a tagállamokat.¹

Az első ilyen eszközt a Bizottság hozta létre 2014-ben, és az úgynevezett jogállamiság megerősítésére irányuló új uniós keret (a továbbiakban: jogállamisági keret) nevet viselte.² A jogállamisági keret a Bizottság máig létező eszköze, amely a kötelezettségszegési eljárásokból ismert eljárási struktúra analógiájára épül. A kötelezettségszegési

¹ GÁT 2021a: 9–10.

² Európai Bizottság 2014.

eljárásban megszokottakhoz hasonlóan strukturált párbeszéd valósul meg az érintett tagállam és a Bizottság között, s csak akkor következnek további lépések, ha nem sikerül megállapodásra jutniuk. A további lépések tekintetében azonban jelentős eltérések figyelhetők meg a két esetben. A kötelezettségszegési eljárások esetében a párbeszédet követő szakasz az Európai Unió Bírósága előtti jogvita, míg a jogállamisági mechanizmus esetében a bírósági szakasz hiányzik. Emiatt a kilátásba helyezhető szankciók is jelentősen eltérnek egymástól. A kötelezettségszegési eljárások esetében a Bíróság elmaraszthatja a tagállamot, kötelezheti arra, hogy a Bizottság elvárásainak megfelelően változtasson a nemzeti szabályozásán vagy gyakorlatán, és pénzbírságra ítélteti. A jogállamisági keret tekintetében nincs hasonló jogi szankció, ennek híján a Bizottság csak azzal a fenyegetéssel gyakorolhat nyomást, hogy kezdeményezi az adott tagállam ellen az EUSz 7. cikk szerinti eljárások egyikét.

Ez az első, úttörőnek számító jogállamisági mechanizmus már a kezdetekben jogi problémákat vetett fel. Az Európai Unió Tanácsának Jogi Szolgálat 2014. május 27-én világos, precíz jogi szakvéleményben figyelmeztetett a jogállamisági keret jogellenességére, amelyben kimondta, hogy a Bizottságnak sem jogalapja, sem hatásköre nem volt ennek létrehozására.³

A Bizottság jogállamisági keretét követően a Tanács 2014-ben létrehozta az úgynevezett éves jogállamisági párbeszédet, amelyet a bizottsági jogállamisági eljáráshoz képest visszafogott, a tagállamok szuverenitását sokkal nagyobb mértékben tiszteletben tartó eszköznek szánt. A Tanács 2014. december 16-i sajtóközleményében jelentette be, hogy minden évben politikai párbeszédet szervez a tagállamok között, hogy előmozdítsa és védelmezze a jogállamiságot. Hangsúlyozta, hogy „ez a párbeszéd az objektivitás, a diszkriminációmentesség és valamennyi tagállam egyenlő bánásmódjának elvén alapul majd”. Azt is leszögezte, hogy mechanizmusa „nem sértheti a hatáskörök átruházásának elvét, valamint a tagállamok nemzeti identitásának (és a velejáró alapvető politikai és alkotmányos struktúráinak [...]), valamint alapvető állami funkcióinak a tiszteletben tartását [...]”.⁴ A Tanács ezzel egyrészt mutatta, hogy nem kívánja a jogállamiság kérdését teljes mértékben levenni az európai politikai napirendről, ugyanakkor a vizsgálódást a tagállamok egyenlőségét, hatásköreit és szuverenitását tiszteletben tartó kormányközi párbeszédre szűkítve jelezte azt is, hogy az Európai Unió tagállamokkal szembeni jogállamisági vizsgálódásait szigorú határok között kell tartani.

Az évek során a Tanács jogállamisági párbeszéde jelentős átalakuláson ment keresztül. Míg kezdetekben – például a 2015-ös jogállamisági párbeszéd során – a tagállamok nem egymás jogállamisági helyzetét vizsgálták, hanem egy kiválasztott jogállamisági témakörön belül folytattak általános eszmecserét,⁵ 2020 második felétől kezdve, a német soros elnökség közbenjárására az általános párbeszéd mellett újabb komponensként meg-

³ Európai Unió Tanácsa 2014a.

⁴ Európai Unió Tanácsa 2014b.

⁵ Európai Unió Tanácsa 2016.

határozott tagállamok fő jogállamisági fejleményeit is elkezdtek megvitatni az Általános Ügyek Tanácsa (ÁÜT) keretében.⁶

A Bizottság és a Tanács után az Európai Parlament is saját javaslatot fogalmazott meg olyan eszközre, amelyen keresztül az EU a jogállamiságra hivatkozva kontroll alá vonhatná a tagállamokat. A Bizottság által javasolt jogállamisági mechanizmushoz hasonlóan a Parlament is az EUSz 7. cikkén kívüli, gyakorlatilag annak előszobáját képező vizsgálati eljárásra tett javaslatot. A Bizottság jogállamisági mechanizmusával ellentétben azonban a Parlament által 2016. október 25-i állásfoglalásában javasolt úgynevezett demokráciával, a jogállamisággal és az alapvető jogokkal foglalkozó uniós mechanizmust⁷ nemcsak „szükség esetén”, egyedi esetekben, egy-egy országgal szemben kívánta alkalmazni, hanem előírányozta minden tagállam rendszeres, éves ellenőrzését. Az állásfoglalás felvázolta a mechanizmus struktúráját, amelyben a Bizottság mechanizmusához képest a Parlament és a különböző NGO-k, civil szervezetek sokkal hangsúlyosabb szerepet kaptak volna. A mechanizmus keretében tett megállapításoktól függően többféle kimenetelt vázolt fel, amelyek között a bizottsági jogállamisági kerethez hasonlóan megtalálható volt a 7. cikk megindításának lehetősége is.

Mivel a Parlament javaslata jogalkotási eljárást igényelt volna, ezzel kapcsolatban pedig az Európai Unió intézményrendszerében kizárólag a Bizottság rendelkezik kezdeményezési jogkörrel, a Bizottság támogatásának hiányában a Parlament javaslata nem valósult meg. A Bizottság 2017. január 17-én hivatalos közleményben kérdőjelezte meg a Parlament által javasolt mechanizmus szükségességét, megvalósíthatóságát, és megállapította, hogy „a javasolt eljárás néhány eleme – például a megállapodás-tervezet által a független szakértői testületnek szánt központi szerep – súlyos problémákat vet fel a jogszerűség, az intézményi legitimitás és az elszámoltathatóság terén”.⁸

A Bizottság később elmozdult kezdeti, éves monitoringrendszert elutasító álláspontjától, és 2019-ben már maga is a Parlament javaslatához hasonló, éves jogállamisági jelentési rendszer létrehozása mellett döntött. Az első éves jogállamisági jelentés 2020 szeptemberében jelent meg, amelyben a Bizottság minden tagállamot egyesével értékelt négy előre meghatározott, jogállamisághoz kötődő tématerületen, nevezetesen az igazságszolgáltatási rendszer, a korrupcióellenes fellépés, a médiapluralizmus, valamint a fékekkel és ellensúlyokkal kapcsolatos egyéb intézményi ügyek kapcsán.⁹

Bár az éves jelentési rendszer nagyban hasonlít a Parlament javaslatához, elhamarkodott lenne az a következtetés, hogy a Bizottság az utóbbi bevezetésével eleget tett volna az Európai Parlament követeléseinek. A Parlament korábban javasolt éves jogállamisági mechanizmus rendszere és a Bizottság éves jogállamisági jelentési rendszere között lényegi eltérés figyelhető meg. Míg a Parlament 2016-os javaslata jelentős szerepet kívánt biztosítani saját magának és egy úgynevezett független szakértői testületnek, ezek a jellemzők hiányoznak a Bizottság éves jogállamisági jelentési rendszeréből. Mindez arra

⁶ WAHL 2020.

⁷ Európai Parlament 2016.

⁸ Európai Bizottság 2017.

⁹ Európai Bizottság 2020.

világít rá, hogy a Bizottság meg kívánta őrizni mozgásterét a tagállamok jogállamisági értékelése kapcsán, és nem kívánt lemondani erről a nyomásgyakorlási lehetőségről más testületek és különösképpen az Európai Parlament javára. A Parlament ebben a kérdésben továbbra is vitában áll a Bizottsággal, amit a Bizottság első éves jogállamisági jelentésének közzététele után egy héttel, 2020. október 7-én elfogadott, részben kritikus hangvételű állásfoglalása is mutat.¹⁰ A parlamenti kritikáktól függetlenül a Bizottság 2020 óta évente kiadja jogállamisági jelentését, amely immár fontos részét képezi az unió jogállamisági eszköztárának.

Az uniós jogállamiság-politika további eszközei közé sorolható a jogállamisági kondicionalitási rendelet is, amely alapján a Bizottság javaslatára a Tanács uniós forrásokat vonhat meg a tagállamoktól. Az Európai Bizottság 2018. május 2-án az unió 2021-től 2027-ig terjedő többéves költségvetési csomagjának (MFF-csomag) részeként terjesztette elő „a tagállamokban a jogállamiság tekintetében fennálló, általánossá vált hiányosságok esetén az unió költségvetésének védelméről szóló” rendeletre vonatkozó javaslatát.¹¹ E javaslat alapján fogadták el számos módosítást követően az Európai Unió Hivatalos Lapjában 2020. december 16-án kihirdetett „az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről szóló” rendeletet (a továbbiakban: kondicionalitási rendelet vagy rendelet).¹² A rendelethez szokatlan módon az Európai Tanács „értelmező rendelkezéseket” fűzött 2020. december 16-i következtetéseiben, és az elfogadott szöveg erősen vitatott jellegét mutatja az is, hogy Magyarország és Lengyelország utólag kezdeményezte megsemmisítését a Bíróság előtt. Bár a Bíróság 2022. február 16-i ítéletében¹³ elutasította a lengyel és magyar kereseteket, a rendelet keletkezését és alkalmazását övező széles körű jogi és politikai viták miatt megállapítható, hogy máig az Európai Unió egyik legellentmondásosabb jogszabályai közé tartozik.

A problémát a rendelet kettős olvasata okozza. Nem mindegy ugyanis, hogy a költségvetési kondicionalitásra a jogállamiság-politika szankciós eszközeként, vagy az uniós költségvetés védelmében létrehozott eszközként tekintünk-e.

A költségvetési kondicionalitás szankciós eszközként felfogva az unió már meglévő jogállamiság-politikai eszközeit egészíti ki. E logika szerint az uniós intézmények a korábban kialakított eszközökön keresztül bírálatokat és ezekhez kapcsolódó elvárásokat fogalmazhattak meg egyes tagállamokkal szemben, ezek végrehajtását azonban csak politikai nyomásgyakorláson keresztül érhették el. Az ilyen jellegű nyomásgyakorlás hatékonysága korlátozott volt, ezért született meg a kondicionalitási rendeletjavaslat, amely már pénzügyi nyomásgyakorlást is lehetővé tesz.

A költségvetési kondicionalitás az unió költségvetését védő eszközként felfogva ezzel szemben nem a korábbi jogállamisági eljárásokhoz kötődik, hanem az unió költségvetését érő esetleges sérelmek orvoslására szolgál. Ahhoz, hogy aktiválható legyen, meg kell állapítani, hogy az adott tagállam milyen, az uniós költségvetést érintő jogállamisági

¹⁰ Európai Parlament 2020.

¹¹ Európai Bizottság 2018.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/2092 rendelete (2020. december 16.) az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről.

¹³ C-156/21. sz. Magyarország kontra Európai Parlament, az Európai Unió Tanácsa ügyben hozott ítélet.

sérelmet követett el. Nem elegendő megállapítani, hogy az adott tagállamban általában jogállamisági problémák merülnek fel, hanem bizonyítani szükséges, hogy milyen jogállamisági anomáliák milyen káros következményt okoznak az uniós költségvetésének. A költségvetés sérelme nélkül nem alkalmazható semmilyen szankció. Ez azt jelenti, hogy a költségvetési kondicionalitás célja ebben az esetben nem a különböző politikai célokat szolgáló pénzügyi nyomásgyakorlás, hanem az uniós költségvetést ért jogsértések szankcionálása.

A kondicionalitási rendelettel kapcsolatban fennálló vitás kérdések lényegében a fenti két megközelítés összemosódásából adódnak.¹⁴ A jelenség azzal magyarázható, hogy a jogállamiság-politikához közvetlen pénzügyi szankciókat kapcsoló új eszköz bevezetése jogi problémákba ütközött volna, ezért azt kerülő úton, az uniós költségvetésének védelmére hivatkozva, más jogalapra hivatkozva vezették be. Ezt támasztja alá az is, hogy bár a rendelet érvényessége mellett érvelők a bírósági eljárásban a költségvetés védelmére hivatkoztak, a mindennapi politikai vitákban a politikusok egyértelművé teszik, hogy a rendeletre a tagállamokkal szembeni jogállamisági szankciós eszközként tekintenek. A kondicionalitási mechanizmus tudományos elemzésekben is az uniós jogállamisági eszköztár egyik meghatározó elemeként jelenik meg, sőt egyes szerzők kifejezetten arra a következtetésre jutnak, hogy a kondicionalitási eljárás a leghatékonyabb eszköz a jogállamiság kikényszerítésére.¹⁵ Az Európai Parlament 2021 során folyamatos nyomás alatt tartotta a Bizottságot, és a rendelet Magyarországgal és Lengyelországgal szembeni azonnali alkalmazására szólított fel. A Bizottság azonban csak 2022-ben indított a rendelet alapján eljárást Magyarországgal szemben, megvárva a bírósági ítélet és nem mellesleg a magyarországi országgyűlési választások eredményét. A kondicionalitási rendelet keretében a Bizottság és Magyarország közötti tárgyalások jelen tanulmány zárásakor is zajlanak.

A fentiek alapján az a következtetés vonható le, hogy bár az uniós jogállamisági eszköztára nem koherens, és magán hordozza az uniós intézmények közötti konkurencia jegyeit, a 2010-es évtizedben egyre kiterjedtebbé vált az uniós jogállamiság-politikája. Az uniós jogállamisági viták, amelyek kezdetben különböző aktuálpolitikai ügyek mentén, ad hoc jellegű politikai viták voltak, mára intézményesültek, és folyamatosan erősödő uniós jogállamiság-politika formájában öltönek testet. A fenti intézményesülési tendencia egyértelműen az uniós jogállamiság-politika fennmaradásának kedvez, és azt jelzi, hogy egy olyan kérdésről van szó, amely állandósult az uniós politikai és intézményi napirenden. A folytonosság irányába hat, hogy Lengyelországgal és Magyarországgal szemben jelenleg is a 7. cikk szerinti eljárások vannak folyamatban, amely keretében a Tanács is visszatérő jelleggel foglalkozik a két ország jogállamisági helyzetével.

Szintén a tendenciát erősíti, hogy az Európai Bíróság esetjogában a 2010-es évek második felétől kezdve egyre erőteljesebben jelenik meg a jogállamiságra történő hivatkozás.¹⁶ Az elmúlt években több olyan ítélet is született, amelyeken keresztül a Bíróság

¹⁴ A kondicionalitási rendelet két ellentétes felfogásáról lásd még MAVROULI 2022: 281.

¹⁵ BÁRD et al. 2022: 1.

¹⁶ GÁT 2021a: 161–211.

a Bizottság és az egyes tagállamok közötti jogállamisági vitákban a Bizottság mellett foglalt állást.¹⁷ A jogállamiságra történő hivatkozás egyre szélesebb körű alkalmazása még egyes – az EU és a tagállamok közötti kompetenciaharcokban, valamint a jogállamisági vitákban általában az EU mellett állást foglaló – szerzők körében is kételyeket ébreszt. Fennáll a veszélye, hogy az Európai Bíróság a jogállamiságra való hivatkozással visszaélve, saját álláspontja védelmében, precíz ellenérvek nélkül is visszautasíthat álláspontjával szembeni észszerű jogi érveket, vagy éppen egyre kiterjesztőbb ítélkezési gyakorlatával kapcsolatos kritikákat.¹⁸

Az intézmények és közpolitikák azonban átalakíthatók, ha van hozzá megfelelő politikai akarat. A tanulmány a következő pontokban ezért azt vizsgálja, hogy milyen tényezők befolyásolhatják még a jogállamisági viták fennmaradását vagy esetleges térvesztését.

Befagyott ellentétek: tartós belső törésvonalak a jogállamiság-politika hátterében

A jogállamiság-politika tartós fennmaradását valószínűsíti, hogy a jogállamisági viták mögött mélyebb, elvi, ideológiai törésvonalak húzódnak meg, amelyek ahelyett, hogy halványodnának, egyre jelentősebbé válnak az Európai Unióban.

Ilyen törésvonal a föderalisták és a tagállami szuverenitást előtérbe helyezők szembenállása. Bár az uniós alapszerződésben megtalálható az egyre szorosabb Unió célkitűzése (EUSz 1. cikk), az alapszerződés egyértelműen rendelkezik arról, hogy az Európai Unió a hatáskör-átruházás elvére épül, amelynek értelmében az EU csak azokon a területeken járhat el, amelyekre a tagállamok a szerződésekben felruházták (EUSz 4–5. cikkek). Ugyanígy rögzíti, hogy az Európai Uniónak tiszteletben kell tartania a tagállamok nemzeti identitását és alkotmányos berendezkedését (EUSz 4. cikk).

Az Európai Unió föderalista jegyeinek megerősítésében érdekelt szupranacionális intézmények, valamint a föderalista ideológiát követő politikusok a jogállamiság-politikát eszközként tudják felhasználni arra, hogy az unió és a tagállamok közötti jelenlegi hatáskörmegosztást a szerződések módosítása nélkül megváltoztassák, és a gyakorlatban hatáskört vonjanak el a tagállamoktól. Mivel minden európai uniós ország jogrendje az alapjogokra és a jogállamiságra épül, az összes tagállami politikai intézkedést közvetve vagy közvetlenül vissza lehet vezetni egy alapjogi vagy jogállamisági kérdésre. Elég akár felületesen összekötni egy tagállami intézkedést a jogállamiság kérdésével, és a jogállamisági eszköztár politikailag alkalmazhatóvá válik az adott intézkedéssel szemben. Ennek eredményeképpen az Európai Unió a gyakorlatban már nemcsak azokba a kérdésekbe szólhat bele, amelyekben hivatalosan hatáskörrel rendelkezik, hanem korlát nélkül, bármilyen tagállami politikai intézkedésről – adott esetben alkotmányos vagy

¹⁷ C-216/18. sz. a High Court (Írország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem ügyében hozott ítélet; C-619/18. sz. Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság ügyben hozott ítélet; C-585/18., C-624/18. és C-625/18 sz. egyesített ügyekben hozott ítélet.

¹⁸ KOCHENOV 2020: 5–6. A „jogállamiság” kifejezés visszaélészerű felhasználásával kapcsolatos korábbi szakirodalomhoz lásd még VARGA Zs. 2015 és MATHIEU 2018.

családpolitikai kérdésről is¹⁹ – vitát gerjeszthet, és intézményesített eszköztárán keresztül követelheti annak saját elvárásai szerinti megváltoztatását.

A jogállamiság-politika ily módon összefüggésben áll az uniós föderalista törekvésekkel, és ahogy nő utóbbiak intenzitása, úgy válik a jogállamiság-politika is egyre szélesebb körben alkalmazott eszközzé. A jelenlegi tendenciák márpedig azt mutatják, hogy a föderalista elképzelések egyre erőteljesebben jelennek meg az Európai Unióban. A tagállamok egyenlőségén és kölcsönös tiszteletén alapuló Európai Unió egyre inkább kibillen korábbi egyensúlyából. Az uniós intézményrendszer, amelynek eredeti célja szerint a tagállamok békés együttműködését kellene szolgálnia, egyre látványosabban átadja magát az európai országokat széles körű irányítás alá vonó föderális szuperállam ideológiai célkitűzésének.

A föderalizmus gondolatának mindennapi politikai jelenlétére utal például az európai parlamenti képviselőkől álló úgynevezett Spinelli Csoport, amelynek küldetése a nacionalizmus és kormányköztiség elleni harc és a föderális Európa létrehozása.²⁰ Szintén a föderalista tendenciák hangsúlyos jelenlétét mutatta az Európa jövőjéről szóló konferencia, amely 2021. március 10-től 2022. május 9-ig zajlott le.²¹ A konferencia felépítése, európai polgárok irányába megfogalmazott kérdésfeltevései, valamint a konzultációk nyomán megállapított következtetések egyértelműen azt jelzik, hogy jelentős erőcsoport próbálja az EU-t számottevően a föderáció irányába elmozdítani. A konferencia következtetéseiben olyan javaslatok jelennek meg, mint az egyhangú döntéshozatal eltörlése, a jogállamisági eszközök továbbfejlesztése, az Európai Bizottság elnökének közvetlen választása, vagy az európai parlamenti választások során nemzeti listák helyett transznacionális listák bevezetése.²² Még ennél is erőteljesebb figyelmeztető jelzés, hogy a német kormány explicit célkitűzésként jelenítette meg kormányprogramjában az Európai Unió föderális állammá történő átalakítását 2021 végén.²³ Ezek alapján összességében megállapítható, hogy a föderalista kontra nemzetállami szuverenista törésvonal hangsúlyos jelenléte a jogállamisági viták tartós fennmaradásának kedvez.

A jogállamiság-politika másik állandó mozgatórugója a politikai bal- és jobboldal közötti ellentét. Az uniós jogállamiság-politikát kimutathatóan az európai baloldal kezdeményezte és építette fel.²⁴ A jogállam eredendően alkotmányjogi fogalmát felhasználva, a jogállamiságot a napi politikai harcok középpontjába helyezte. A magyar és később lengyel jobboldali konzervatív kormányokat a jogállamiság megsértésével vádolva megbélyegezte, amivel maga számára kedvező, aszimmetrikus helyzetet hozott létre.

A jogállamiság-vitákban a különböző politikai oldalak nem egyenlő pozíciókból indulnak. Az ilyen viták ugyanis struktúrájukból adódóan a baloldalnak kedveznek,

¹⁹ Lásd az Alaptörvény elfogadása körüli európai uniós vitákat a 2010-es évek elején, vagy újonnan a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvény körüli vitákat.

²⁰ Union of European Federalists [é. n.].

²¹ *Konferencia Európa Jövőjéről 2022.*

²² *Konferencia Európa Jövőjéről 2022.*

²³ Kiss J. 2021.

²⁴ GÁT 2021a: 213–222.

amelyik az uniós jogállamiság-politikát felépítette, s amelyik az ilyen típusú vitákat általában napirendre tűzi az Európai Parlamentben. Ez az oldal van offenzív pozícióban, míg a másik oldal taktikai szempontból sokkal kedvezőtlenebb, defenzív pozícióból indul. Míg az uniós jogállamiság-politikát kezdeményező baloldali formációk szabadon támadhatnak, a védekezésre kényszerített, jellemzően jobboldali erők energiáit felemészt, hogy az ellene felhozott vádakra magyarázattal szolgáljanak. A „jogállamiság” kifejezés pozitív kognitív és alkotmányos jelentéstartalma miatt a jogállamiság-vitákban a „jogállamiság-párti” baloldal küzd a „nemes célért” a „vétkes” jobboldali erőkkel szemben. Ebben az értelmezési keretben a rendszeresen vádlottak padjára helyezett jobboldali formációk nehezen tudnak szembeszállni politikai riválisukkal.

Az európai baloldal a 2010-es évtizedben lépésről lépésre sikerrel érte el, hogy a jogállamisági vita intézményesüljön, és az európai pártpolitika meghatározó kérdésévé váljon. A taktika gyakorlati sikerét mutatja, hogy a Magyarország és a Fidesz körül gerjesztett jogállamisági vitákkal sikerült előbb megosztania, majd a Fidesz kilépésével képviselőszaám tekintetében is meggyengítenie a korábban az európai szintén legerősebb pozíciót betöltő Európai Néppártot. Bár a Néppártnak a Fidesztől való elválással sikerült a baloldal szorítása alól kibújni, az Európai Parlament fennmaradó jobboldali frakciói továbbra is megkapják majd a vádat, hogy jogállamiság-ellenes politikát folytatnak. A jobb- és a baloldal közötti ellentét aligha tűnik el a következő években, sőt az európai parlamenti választások közeledtével várhatóan tovább erősödik, ezért ebben a tekintetben sem várható a jogállamisági viták enyhülése.

Harmadik meghatározó törésvonalként a liberális és a demokratikus elvek közötti ellentétet kell megemlíteni, amely szintén összefüggésben áll a jogállamisági vitákkal. A demokratikus és a liberális elv egyaránt fontos vezérelve a modern alkotmányos államoknak, ugyanakkor olyan elvekről van szó, amelyek természetüknél fogva szükségszerűen ellentétben állnak egymással. Míg a „demokrácia” a legitimitás forrására, a „liberalizmus” a hatalomszervezés módjára utal. A demokrácia azt jelenti, hogy a politikai hatalom forrása a nép, amely hatalmát megválasztott képviselőin keresztül gyakorolja. A demokrácia gondolata feltételezi a nép, és ezáltal a népet képviselő politikai többség teljes cselekvőképességét. Ha azonban a demokratikus hatalomnak nem lennének korlátjai, a nép, pontosabban az őt képviselő többség bármit megtehetne. Ezért a liberalizmus, mint a demokráciát korrigáló eszme, a hatalommal való visszaélések elkerülése érdekében korlátokat állít fel a politikai többség, és ezáltal a nép cselekvési szabadságával szemben. Egyrészt szétválasztja a hatalmi ágakat, és olyan rendszert alakít ki, amelyben az egyes hatalmi ágak kölcsönösen ellenőrzik egymást, mivel ahogy Montesquieu is írta, „a hatalomnak csak a hatalom tud határt szabni”.²⁵ Másrészt a demokráciával szembeni további korlátozásként előírja, hogy a politikai hatalomnak kötelező tiszteletben tartania az egyének alapvető szabadságjogait. A liberalizmus ez alapján a demokráciával szembeni korlátozó, korrekciós elv. Ebből kifolyólag, ha a liberális elvnek túlzott jelentőséget

²⁵ MONTESQUIEU 2000.

biztosítanak, az a demokrácia visszaszorulásához vezethet, mert a népakarat egy idő után nem tud érvényesülni a rendszerbe épített, túlterjeszkedő intézményes fékek miatt.²⁶

Ez a dilemma a jogállamisági vitákat is alapvetően meghatározza. A Magyarországgal szembeni eljárások során az európai uniós intézmények számos esetben a demokratikus elv alapján a magyar parlamenti, sőt adott esetben alkotmányozó többség által hozott döntéseket kérdőjelezi meg a jogállamiságra és az alapjogokra, azaz a liberális elvre hivatkozva. Az Európai Unió demokratikus úton hozott tagállami döntések ellen szólal fel a liberalizmus nevében, és egyértelműen az utóbbit részesíti előnyben. Ezt lehetett kiolvasni már az Európai Parlament 2011. március 10-i állásfoglalásából is, amelyben Magyarország kapcsán óva intett „a többség esetleges önkényuralmával szemben”²⁷. Ezt fémjelzi az is, hogy a magyar Alaptörvény tartalmával kapcsolatban az alkotmányozó hatalom és az Alkotmánybíróság között a 2010-es évek elején kialakult vitában az Alkotmánybíróságot mint független intézményt részesítették előnyben az alkotmányozó többség akaratával szemben. Ezzel magyarázható az is, hogy a Sargentini-jelentés alapján 2018-ban néhány hónappal az országgyűlési választásokat követően indította meg az Európai Parlament a 7. cikk szerinti jogállamisági eljárást Magyarországgal szemben, vagy hogy Ursula von der Leyen bizottsági elnök két nappal a 2022-es országgyűlési választások után jelentette be, hogy elkezdik alkalmazni Magyarországgal szemben a jogállamisági kondicionalitási rendeletet.²⁸ Mindez teret enged olyan vélekedéseknek is, amelyek szerint a jogállamisági eljárások felhasználhatók a demokratikusan hozott döntésekkel szembeni fellépésre, valamint a „nem megfelelő” irányban döntő népakarattal szembeni retorzióként. Egyelőre nem mutatkozik jel arra, hogy az Európai Unióban a liberális elv mindenhatóságát megkérdőjeleznék, ami óhatatlanul további konfliktusokhoz vezet majd a tagállami demokratikus döntéshozattal. Emiatt szintén a jogállamisági viták folytatódása várható.

Amennyiben az Európai Unió mélyebb, belső törésvonalainak tartós fennmaradása nem hat kedvezően az unió és meghatározott tagállamok közötti jogállamisági viták jövőjére, megvizsgálandó még, hogy egyéb tényezők eredményezhetnek-e enyhülést.

Elméleti kiutak és realitásai

Mivel a bemutatottak alapján is megállapítható, hogy a jogállamiság-politika működtetői elsősorban politikusok és politikai intézmények, a tanulmány ebben az utolsó pontban azt vizsgálja, hogy milyen politikai változások vezethetnek a jogállamisági viták csillapodásához vagy lezárásához.

Kézenfekvő, hogy amennyiben olyan politikai átalakulások következnenek be Európában, amelyek által a jogállamiság megsértésére vonatkozó „vádakat” megfogalmazó

²⁶ MATHIEU 2018: 111.

²⁷ Európai Parlament 2011.

²⁸ JUDI 2022.

uniós intézmények és a vádak célkeresztjében álló országok vezetése azonos politikai platformra kerülnének, a jogállamisági viták rövid idő alatt megszűnhetnének.

Ez hipotetikusán három esetben valósulhatna meg. Egyrészt, ha a jobboldali konzervatív oldal többséget szerezne az európai szinten az európai parlamenti választásokon, vagy a különböző nemzeti választások alkalmával ilyen többség irányába változna meg az Európai Tanács és a Tanács politikai összetétele, ami az Európai Bizottságot is politikai változásra kényszerítené. Másrészt, ha a bírált országok politikai vezetése változna meg a tagállami választások következtében, és a ma konzervatív táborba tartozó országok is az uniós intézményeknek megfelelő balliberális politikai színezetet vennének fel. Harmadrészt pedig akkor, ha olyan váratlan fordulat következne be, amely elemi erővel felülírja a jogállamisági vitákat, vagy legalábbis jelentősen visszaszorítja a politikai és intézményi prioritások sorában.

Ami az európai politikai színtér erőviszonyait illeti, az európai parlamenti választások 2024-ben esedékesek, így a jobboldalnak még majdnem két évet várnia kell, hogy újból megpróbáljon többségbe kerülni az Európai Parlamentben. Azzal, hogy a Fidesz 2021. március 3-án kilépett az Európai Néppárt európai parlamenti frakciójából, jelentős átalakulási folyamatok indultak el a páneurópai pártpolitikai szinten, amelyek kimenetelét egyelőre nem lehet megjósolni. Kérdés, hogy a Fidesz közvetítésével sikerül-e egységbe kovácsolni a markánsan jobboldali ECR és ID frakciókat, valamint hogy egy ilyen típusú tömörülés képes lesz-e legalább relatív többséget szerezni a 2024–2029-es ciklusban. Amennyiben akár be is következne hasonló forgatókönyv, annak valószínűleg nem lenne azonnali hatása a más beállítottságú politikai többség keretei között szocializálódott európai intézményrendszerre.

A tagállamok politikai irányultságát illetően, a már korábban említettek szerint, a 2021-es német törvényhozási választások tovább erősítették a jogállamiság-politikának táptalajt biztosító uniós föderalista tendenciát. A 2022-es franciaországi elnökválasztás Macron elnök öt évre történő újraválasztásával a folytonosság irányába hatott, még ha az azt követő törvényhozási választásokon a markánsan jobboldali Nemzeti Tömörülés a párt számára történelmi sikernek mondható, kimagasló eredményt ért is el. A magyar politikai szinten folytonosság tapasztalható azzal, hogy a Fidesz–KDNP 2022-ben ismételten kétharmados győzelmet aratott az országgyűlési választásokon. A magyar politika nem a brüsszeli mainstreamnek kedvező módon alakult, így ez nem indokolja a fennálló viták megszűnését. Eközben egyes országokban a jobboldal erősödését jelző elmozdulás is tapasztalható a 2022. év végén azáltal, hogy Svédországban és Olaszországban is a jobboldal szerezte meg a legtöbb voksot. Ez a jelenség bár árnyalja az erőviszonyokat, radikális változást még nem jelent. A jövőre nézve kulcskérdés lesz a 2023-as törvényhozási választások kimenetele a jogállamisági ügyekben sokat bíralt Lengyelországban.

Ami a jogállamisági vitákra hatással lévő, az eredeti törésvonalakat potenciálisan felülíró esetleges váratlan fordulatokat illeti, a 2022. februárban kirobbant orosz–ukrán háború szolgáltat példát arra, hogy az ilyen jellegű fejlemények sohasem zárhatók ki. Ösztönszerűen azt gondolhatnánk, hogy az ukrajnai háborúval olyan elemi erejű, igazi probléma került az európai politika napirendjére, amely teljes mértékben leköti az európai

politikai döntéshozók figyelmét, és elveszi a teret az ideológiai alapú vitáktól. Az EU-t fenyegető külső veszély kijózanítóan hathat, véget vethet a belső megosztottságnak, az európai országok újra békejobbot nyújthatnak egymásnak. Még ha a politikai nézeteltérések nem is szűnnek meg, súlytalanná válhatnak egy sokkal kézzelfoghatóbb probléma hatására. A háborús válság megerősítheti az unió belső kohézióját, a tagállamok és az uniós intézmények összefoghatnak a bajban, végre újból mindenki arra koncentrálhat, ami összeköti az európai országokat, nem pedig arra, ami elválasztja őket. Logikus következmény lenne, ha a Lengyelországgal és Magyarországgal szembeni jogállamisági viták alábbhagynának, tekintettel arra, hogy a két, Ukrajnával határos ország különösen kiszolgáltatott a háborús helyzetben (egyes szerzők kifejezetten aggodalmuknak adtak hangot a tekintetben, hogy a háború következtében az uniós intézmények enyhíthetnek a Magyarországgal és Lengyelországgal kapcsolatos kritikáikon, és a jogállamisági viták háttérbe szorulhatnak).²⁹

Lengyelország példája legalább egy rövid időre megmutatta, hogy a pozitív elmozdulás nemcsak elvben, hanem a gyakorlatban is megvalósulhat. A közép-európai ország történelméből adódóan kemény álláspontot vett fel Oroszországgal szemben, ami imponált a kérdést inkább ideológiai, mintsem praktikus szempontból megközelítő európai fősodornak. Ez a jelenség hatással volt Lengyelország általános európai megítélésére, és legalább egy időre zárójelbe tette a jogállamisági vitákat. Erre utalt, hogy az Európai Bizottság 2022. június 1-jén elfogadta Lengyelország nemzeti helyreállítási tervét, amely ahhoz szükséges, hogy a koronavírus utáni gazdasági helyreállítást szolgáló RRF alapból Lengyelország megkapja a neki járó összeget.³⁰ A képet azonban árnyalja, hogy a megállapodás után hamar kritikus hangok láttak napvilágot a biztosi kollégium és szakértők részéről,³¹ és jelen tanulmány zárásakor a Lengyelországnak járó összeget még mindig nem folyósították (a helyreállítási alap szerint Magyarországnak és Lengyelországnak járó összegek visszatartása mellett nemcsak politikusok, hanem a tudományos világból érkező egyes szakemberek is lobbitevékenységet fejtenek ki).³²

Magyarország esetében a háború sem zökkentette ki a jogállamisági vitákat szokásos medrükből. Az ország speciális gazdasági és geopolitikai helyzetéből is adódóan nem igazodott az európai fősodor álláspontjához, kritikus az Oroszszágra kivetett gazdasági szankciókkal kapcsolatban, és a háború „megnyerése” helyett inkább a mielőbbi békét kívánja elősegíteni. Hazánk tekintetében így nem érvényesült a Lengyelország esetében tapasztalt kedvező hatás. Ugyanakkor az is tény, hogy Magyarország Ukrajnával határos orszákként élen jár a háborús menekültek befogadásában és a háború áldozatainak történő segítségnyújtásban. Ez akár pozitív elmozdulást is eredményezhetett volna az ország megítélésében, vagy legalább a menekültek ellátásából adódó többletterhek keletkeztethettek volna politikai és morális kötelezettséget az európai intézmények számára,

²⁹ BÁRD et al. 2021: 39–43.

³⁰ Európai Bizottság 2022.

³¹ BAYER 2022; BÁRD–KOCHENOV 2021: 43.

³² Lásd ALEMANNO et al. 2021.

hogy ebben a helyzetben ne gondolkozzanak a Magyarországnak járó uniós források megvonásán.

A humanitárius segítségnyújtás és békepárti álláspont jelen esetben azonban elvész az Oroszországgal szembeni éles háborús retorika zajában. Az Európai Unió jelen konfliktusban – hagyományaihoz képest szokatlan módon – nem a háború humanitárius aspektusainak és a békétárgyalások elősegítésének tulajdonít jelentőséget, hanem kvázi háborús félként viselkedik. Ebben a felállásban pedig már az is ellenszenvet vált ki, hogy Magyarország nem kíván a háborús retorikában részt venni. A helyzet a jogállamisági vitákat így nemhogy csillapítaná, hanem még tovább élezi. Az Európai Parlament 2022. szeptember 15-i, a magyar jogállamiság helyzetével kapcsolatos állásfoglalásában például már az ország orosz–ukrán háborúval kapcsolatban a Tanácsban képviselt álláspontja is szerepel a Magyarországnak felrótt jogállamisági bűnlajstromban.³³

Bár az unió összes országát sújtó válság idején a belső kohézió és összetartás erősödése logikus következmény lehetne, a múltbeli tapasztalatok is azt mutatják, hogy ez a logika nem feltétlenül érvényesül az Európai Unióban. A közösséget az előző évtizedben két válság is érte, és egyik sem csökkentette az európai uniós politikai viták vehemenciáját.

A 2015-ben kirobbant migrációs válság nem az EU egységét eredményezte, hanem éppen az unión belüli világnézeti különbségeket hozta nagy erővel felszínre. Az EU-ban azóta is farkasszemet néznek egymással a migrációt, multikulturális társadalmi berendezkedést és föderális Európát hirdető, a migrációt elutasító, nemzeti identitást középpontba helyező Nemzetek Európája elképzelés képviselőivel.

A világot és benne Európát 2020-ban megrázó koronavírus-járvány okozta válság szintén nem szüntette meg az EU-n belüli politikai csatákat. Ez a tapasztalat az, ami talán a leginkább pesszimizmusra ad okot. A migrációs válság kapcsán megoszlottak a vélemények arról, hogy a bevándorlás mennyire jelent veszélyt Európára, sőt ez a kérdés képezte lényegében a vita központi elemét. Emiatt ez a helyzet természetéből adódóan nem csökkentette, hanem növelte az unión belüli megosztottságot. A koronavírus azonban más típusú nyomás alá helyezte Európát, amelytől joggal lehetett azt remélni, hogy összefogásra ösztönzi a tagállamokat. Ebben a helyzetben nem volt kérdés, hogy a vírus minden országra súlyos fenyegetést jelent, hiszen a betegség nem válogat nemzetiség, politikai világnézet vagy egy-egy ország geopolitikai elhelyezkedése szerint.

A koronavírusnak való közös kitettség növelhette volna a politikai szolidaritást az Európai Unión belül, azonban mégsem ez a logika érvényesült. Amikor minden ország bajba került, és Európa-szerte rendkívüli intézkedéseket vezettek be, a Magyarországra és Lengyelországra nehezedő uniós politikai nyomás ahelyett, hogy csökkent volna, tovább erősödött. Míg az európai uniós döntéshozatal egy időre leállt, az uniós politikusok egy része a magyar és lengyel válságintézkedések támadásával töltötte idejét.³⁴ Ez különösen látványos volt az Európai Parlamentben, ahol gyakran úgy tűnt, egyes képviselők ezt a kérdést használták fel arra, hogy az Európai Parlament koronavírus miatti leállása idején is benn maradjanak a köztudatban. A magyar veszélyhelyzeti törvénnyel szemben

³³ Európai Parlament 2022.

³⁴ GÁT 2021b: 347.

soha nem látott sebességű politikai támadó hadjárat indult. Ebben a kontextusban is érdemes hangsúlyozni, hogy a koronavírus-válságból való gazdasági kilábalást segíteni hivatott helyreállítási alapról a Magyarországnak és Lengyelországnak járó összegeket a mai napig nem fizették ki.

Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy bár sosem lehet kizárni olyan jellegű történéseket, amelyek felülírhatják az uniós politikai prioritásokat, és adott esetben a jogállamisági viták is veszíthetnek intenzitásukból, a közeljövőben egyelőre nem látható a politikai szintén olyan nagy erejű változás, amely a viták csillapodásához vezethetne.

Összegzés

A jogállamisági viták a 2010-es évek eleje óta folyamatosan és növekvő intenzitással vannak jelen az európai politikai napirenden. A kezdetekben ad hoc jellegű viták az évek során intézményesültek. Mára az Európai Unió széles „jogállamisági” eszköztárral rendelkezik, amelyen keresztül egyre nagyobb nyomást képes kifejtetni a tagállamokra. Ennek az eszközrendszernek meghatározó elemei a Bizottság jogállamisági kerete és később bevezetett éves jogállamisági rendszere. Idetartozik még a Tanács éves jogállamisági párbeszéde, valamint a Parlament életbe nem lépett, azonban a jogállamiság-politikát befolyásoló éves jogállamisági kontrollra vonatkozó kezdeményezései is. Végül idesorolható a vitatott jogállamisági kondicionalitási rendelet is, amelyen keresztül uniós források vonhatók meg a tagállamoktól. A jogállamiság-politika intézményesített eszközei önmagukban is elősegítik, hogy a jogállamisági viták tartósan az unió intézményi és politikai mindennapjainak részét képezzék. Az EU-s intézmények és bizonyos tagállamok közötti konfliktusos helyzet fennmaradását vetítik előre a jogállamiság-politika hátterében meghúzódó mélyebb belső törésvonalak is. A föderalista kontra nemzeti szuverenista ellentét, a konzervatív és balliberális szembenállás, valamint a demokratikus elv és a liberális elv közötti konkurencia olyan – a jogállamisági vitákkal is szoros összefüggésben álló – állandó mozgatórugói az európai politikának, amelyek miatt továbbra is elnyúló, befagyott vitákra lehet számítani. Az európai politikában nem lehet teljesen kizárni olyan irányú politikai változást, amely felülírhatja vagy megszüntetheti a jelenlegi jogállamisági vitákat. E tekintetben azonban a tanulmányban több lehetséges reális befolyásoló tényezőt is számba véve megállapítottam, hogy a jelenlegi politikai tendenciák alapján lényegi változás egyelőre nem körvonalazódik.

Felhasznált irodalom

ALEMANNO, Alberto et al. (2021): 6 Reasons Why the EU Should Use the Approval of National Recovery and Resilience Plans to Enforce the Rule Of Law in Hungary and Poland. *The Good Lobby Prof's*, 2021. augusztus 30. Online: www.thegoodlobby.eu/2021/08/30/6-reasons-why-eu-should-use-the-approval-of-national-recovery-and-resilience-plans-to-enforce-the-rule-of-law-in-hungary-and-poland/

- BÁRD, Petra et al. (2022): Is the EU Toothless? An Assessment of the EU Rule Of Law Enforcement Toolkit. *MTA Law Working Papers*, 2022/8. Online: <https://jog.tk.hu/mtalwp/is-the-eu-toothless-an-assessment-of-the-eu-rule-of-law-enforcement-toolkit>
- BÁRD, Petra – KOCHENOV, Dimitry V. (2021): War As a Pretext to Wave the Rule of Law Goodbye? The Case for an EU Constitutional Awakening. *European Law Journal*, 27(1–3), 39–49. Online: <https://doi.org/10.1111/eulj.12435>
- BAYER, Lili (2022): Amid Commission Rebellion, Von der Leyen Defends Polish Recovery Cash Plan. *Politico*, 2022. június 2. Online: www.politico.eu/article/amid-commission-rebellion-von-der-leyen-defends-polish-recovery-cash-plan/
- GÁT Ákos Bence (2021a): *Az európai uniós jogállamiság-közpolitika kialakulásának átfogó jogi és politikatudományi elemzése*. PhD-disszertáció. Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola. Online: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/17785/gat_akos_bence_doktori_ertekezes.pdf?sequence=1&isAl
- GÁT Ákos Bence (2021b): Az uniós jogállamiság-politika koronavírusteresztje. In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *A járvány sújtotta társadalom*. Budapest: Ludovika, 339–354.
- JUDI Tamara (2022): Ursula von der Leyen bejelentette, indul a jogállamisági mechanizmus hazánkkal szemben. *Magyar Nemzet*, 2022. április 5. Online: <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/04/ursula-von-der-leyen-bejelentette-indul-a-jogallamisagi-mechanizmus-hazankkal-szemben>
- KISS J. László (2021): A német koalíciós szerződés szerint az EU föderális szövetségi állammá válik. *Index*, 2021. december 17. Online: <https://index.hu/velemenyt/2021/12/17/-vilagbelpolitika-avagy-kulpolitika-mint-klimapolitika/>
- KOCHENOV, Dimitry (2020): *Rule Of Law As a Tool to Claim Supremacy*. Online: https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2020/09/RECONNECT_WP9_Kochenov.pdf
- MATHIEU, Bertrand (2018): *A jog a demokrácia ellen?* Ford. Kisari Miklós – Gát Ákos Bence. Budapest: Századvég Kiadó.
- MAVROULI, Roila (2022): The Dark Relationship Between the Rule Of Law and Liberalism. The New ECJ Decision on the Conditionality Regulation. *European Papers*, 7(1), 275–286. Online: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/559>
- MONTESQUIEU (2000): *A törvények szelleméről*. Ford. Csécsy Imre – Sebestyén Pál. Budapest: Osiris Kiadó – Attraktor.
- Union of European Federalists [é. n.]: *The Spinelli Group in the European Parliament*. Online: www.federalists.eu/fileadmin/files_uef/Spinelli_Group_Page/List_of_signatures_25052020_AC.pdf
- VARGA Zs. András (2015): *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég Kiadó.
- WAHL, Thomas (2020): Council Launches Rule Of Law Dialogue. *Eucrim*, 2020. december 8. Online: <https://eucrim.eu/news/council-launches-rule-law-dialogue/>

Felhasznált jogforrások

- A Bíróság C-216/18. sz. a High Court (Írország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem ügyében 2018. július 25-én hozott ítélete. Online: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=204384&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15589556>

- A Bíróság C-619/18. sz. Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság ügyben 2019. június 24-én hozott ítélete. Online: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&pageIndex=0&doclang=hu&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=15592762>
- A Bíróság C-585/18., C-624/18. és C-625/18 sz. egyesített ügyekben 2019. november 19-én hozott ítélete. Online: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=220770&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15595550>
- A Bíróság C-156/21 sz. Magyarország kontra Európai Parlament, az Európai Unió Tanácsa ügyben 2022. február 16-án hozott ítélete. Online: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=254061&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6494977>
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/2092 rendelete (2020. december 16.) az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32020R2092>
- Európai Bizottság (2014): A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A jogállamiság megerősítésére irányuló új uniós keret. (2014. március 11.) Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:caa88841-aa1e-11e3-86f9-01aa75ed71a1.0023.02/DOC_1&format=DOC
- Európai Bizottság (2017): Suite donnée à la résolution du Parlement européen contenant des recommandations à la Commission sur la création d'un mécanisme de l'Union pour la démocratie, l'état de droit et les droits fondamentaux. (2017. január 17.) Online: www.europarl.europa.eu/oeil/spdoc.do?i=27630&j=0&l=fr
- Európai Bizottság (2018): Az Európai Bizottság 2018. május 2-i 2018/0136(COD) számú, a tagállamokban a jogállamiság tekintetében fennálló, általánossá vált hiányosságok esetén az Unió költségvetésének védelméről szóló rendeletjavaslata. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=COM%3A2018%3A324%3AFIN>
- Európai Bizottság (2020): European Rule Of Law Mechanism: Methodology for the Preparation of the Annual Rule Of Law Report. Online: https://ec.europa.eu/info/files/2020-rule-law-report-methodology_en
- Európai Parlament (2011): Az Európai Parlament 2011. március 10-i állásfoglalása a magyar média-törvényről. Online: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0315_HU.html
- Európai Parlament (2016): Az Európai Parlament 2016. október 25-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a demokráciával, a jogállamisággal és az alapvető jogokkal foglalkozó uniós mechanizmus létrehozásáról. Online: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0409+0+DOC+XML+V0//HU
- Európai Parlament (2020): Az Európai Parlament 2020. október 7-i állásfoglalása a demokráciával, a jogállamisággal és az alapvető jogokkal foglalkozó uniós mechanizmus létrehozásáról. Online: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0251_HU.html
- Európai Parlament (2022): Az Európai Parlament 2022. szeptember 15-i jogalkotási állásfoglalása az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke (1) bekezdésének megfelelően az Unió alapértékeinek Magyarország általi súlyos megsértése egyértelmű kockázatának megállapításáról szóló tanácsi határozatra irányuló javaslatról. Online: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0324_HU.html
- Európai Unió Tanácsa (2014a): A Jogi Szolgálat véleménye. A Bizottság közleménye a jogállamiság megerősítésére irányuló új uniós keretről – a Szerződésekkel való összeegyeztethetőség. (2014. május 27.) Online: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10296-2014-INIT/hu>

- Európai Unió Tanácsa (2014b): A Tanács 16936/14. számú sajtóközleménye, a Tanács 3362. ülése, Általános Ügyek. (2014. december 16.) Online: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16936-2014-INIT/hu>
- Európai Unió Tanácsa (2016): Presidency non-paper for the Council (General Affairs) on 24 May 2016 – Rule Of Law Dialogue. (2016. május 13.) Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8774-2016-INIT/en/pdf>
- Konferencia Európa Jövőjéről. Report on the Final Outcome, May 2022. Online: www.consilium.europa.eu/hu/policies/conference-on-the-future-of-europe/